Bilimde birlik vardır.
Ayrımcı değil, birleştirici olalım.
Dr. Mehmet Hengirmen

ISSN 1300 - 3542

Ayda bir yayımlanır.
Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu sahiplerine aittir.
Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın, yayımlanmasın iade edilmez.

nthly. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized
in any form without a reference to the name of the magazine.
apers submitted to TÖMER Dil Dergisi will not be returned to authors.

The writers are responsible for their articles.

BASKI
GEN MATBAACILIK REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
Tel : 229 31 08 • Fax : 231 01 80

İzmir

Nisan 1995

A. Ü. TÖMER
Dil Öğretim Merkezi
Adına Sahibi
Chairman of the Board
Dr. Mehmet HENGİRMEN

o

Genel Yayın Yönetmeni
Director of Publication
Yener Lütfü MERT

o

Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor
Berna KUTLAR

o

Yayın Kurulu
Editorial Advisory Board
Özgür AYDIN
Arzu OYARKILIÇGİL
Nurşen KARABULUT
Oya TÜREL
Dilek PEÇENEK
Nurhayat ATAN
Filiz ETİZ
Kemal AYDOĞMUŞ
Sevim SARUHAN

o

Kapak Çalışması
Cover Design
Sibel EFE

o

Dizgi-Tasarım
Typsetting - Design
Leyla ALP

o

Yıllık Abone Ücreti
Yurtiçi: 600.000 TL.
Yurtdışı: 40$-60DM

o

Yazışma Adresi
DİL DERGİSİ MÜDÜRLÜĞÜ
Ziya Gökalp Cad. 18/1 06650
Kızılay- ANKARA - TÜRKİYE
Tel: (312) 435 53 20
Fax: (312) 435 61 78

BU SAYIDA

5 Kültürel Değişim mi Yoksa Kültürler Arası İletişim mi?
Doç. Dr. İbrahim İLKHAN

10 Çeviride Erek Kültür / Erek Okur Faktörü ve Çoğuldizge Kuramı
Yrd. Doç. Dr. Ayfer ALTAY

22 Paul Eluard'da Açık Hava ve Işık Özlemi
Yrd. Doç. Dr. Galip BALDIRAN

31 Şiir- *Salâh BİRSEL*

32 Bilgisayar Destekli Sözdizimi Çalışması ve PROLOG
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇAKIR

42 Bildirişimsel Birleşim Değeri ve Bunun Almanca Öğretimindeki Yeri
Doç. Dr. Tahir BALCI

47 Şiir- *Sevencan KESERKAYA*

48 Teaching Pinter To The Students Of Other Languages
Yrd. Doç. Dr. İbrahim YEREBAKAN

55 İnce Bir Sevda Ozanı Karacaoğlan
M. Güner DEMİRAY

59 Sıfatlaştırma Biçimbirimlerinin Özbekçe ve Türkçedeki Görünümleri Üzerine
Özgür AYDIN

64 Çocukta Dil Gelişimi
Mehmet ŞAHİN

71 Şiir- *Erdal GÜRSEL*

72 Yabancılık, Dil ve Şiir
Sennur SEZER

74 Anadolu Liselerindeki Başarısızlık ve Nedenleri
Doç. Dr. Recep SONGÜN

77 Güzel Konuşma ve Diksiyon Kursları Üzerine
Fatma Yüksel

81 Şiir- *Ali Abbas ÇINAR*

82 Bize Ne Oldu?
Mehmet Ali ERDİN

85 Öykü-Free Boarding
Füruzan / Çev: Müge SÖZEN

89 Haberler

93 Bize Gelenler

BİLDİRİŞİMSEL BİRLEŞİM DEĞERİ VE BUNUN ALMANCA ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Doç. Dr. Tahir Balcı

Birleşim değeri (Valenz); bir sözcüğün, çevresinde boş yer açma yeteneği olarak tanımlanır. Her sözcük türü çevresinde boş yer açma özelliğine sahip değildir. Eylem, sıfat ve ad dışındaki sözcük türlerinin birleşim değerinin olup olmadığı dilbilimcilerin henüz çözüme kavuşturamadığı bir konudur. Özellikle Helbig (Stepanova/Helbig 1981) bu konuyu irdelemiş, fakat kesin bir yargıya varamamıştır.

Birleşim değeri, değişik düzlemlerde ele alınmaktadır. Önceleri yalnız sözdizimsel ve anlamsal düzlemde ele alınmışken, Bluhm ve Ruzicka (bkz. Helbig 1982) bunu yetersiz bulmuşlar ve bildirişimin gözardı edilemeyeceğini, buna paralel olarak da bildirişimsel (kommunikativ-pragmatisch) birleşim değerinin en az diğerleri kadar önemli olması nedeniyle ayrı bir düzlemde inceleme konusu yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre birleşim değerinin saptanmasında bildirişim durumunun da (Kommunikationssituation) gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Anlamsal birleşim değeri, cümleyi ya da sözcük öbeğini oluşturan ögeler arasındaki anlamsal bağdaşabilirliği; sözdizimsel birleşim değeri, eylemin çevresinde açtığı boş yerlerin tümleçlerle (Ergaenzung, Aktant) doldurulmasını; bildirişimsel birleşim değeri ise bildirişim durumuna, dili kullanan kişilerin amacına ve birbirleriyle olan dilsel ilişkilerine göre, özellikle sözdizimsel birleşim değerinden olan sapmaları inceler. Buna göre bildirişimsel birleşim değeri, bildirişimin kendine özgü dilsel yapılarla meydana gelmesinin bir sonucudur.

Şüphesiz, her üç birleşim değeri de yabancıdil öğreniminde çok önemlidir. Ama bildirişimin daha da önem kazandığı çağımızda, yabancıdilin kuramsal yanının öğretilmesi değil, bildirişimsel yanının öncelikle vurgulanması gereği duyulmuştur. Dolayısıyla bildirişimsel birleşim değerinin yabancıdil öğretiminde çok özel bir yeri vardır. Bunu aşağıdaki örneklerde göreceğiz.

Ayrıca yabancıdil, kuramsal alan ile uygulama (işlev) alanında büyük farklılıklar göstermektedir. Yabancıdil derslerinde ve kitaplarda öğretilen/öğretilmesi amaçlanan birçok şeyin kullanım değerinin olmadığını; hatta kullanılmasının, doğru bildiğimiz şeyle çeliştiğini görürüz. Şimdi bunu hem Türkçeden, hem Almancadan örneklendirelim. Önce Türkçeden örnek verelim.

1. Sen bugün ödevini yaptın mı?

cümlesine verilebilecek olumlu yanıtlar şunlardır:

2. Ben bugün ödevimi yaptım.
3. Yaptım.

Elbette daha başka yanıtlar verilebilir:

a) Hepsini yapmadım.
b) Neden soruyorsun?
c) Herhalde.
d) Yapmaya fırsat bulamadım vs.

Ancak biz burada cümleyi oluşturan ögelerden hareket ediyoruz. Cümleyi oluşturan ögelerle daha farklı yanıtlar vermek de mümkündür. Ancak bu durumda sorunun farklı bir tonlamayla ya da sözdizimiyle sorulması gerekirdi:

a) Sen ödevini bugün mü yaptın?
b) Sen bugün mü ödevini yaptın?
c) Sen ödevini mi bugün yaptın?

Buna karşın

4. *Ben bugün yaptım.

cümlesinin doğru olmadığını, cümlede bir fazlalık (Ben) ve bir eksiklik (ödevimi) olduğunu görüyoruz.

"Evet", cümle değeri olan bir sözcüktür (Satzaequivalent). Bu yüzden kendisiyle tekbaşına yanıt verilebileceği halde onu seçenek olarak vermedik.

2. seçenek, dil kullanımında aklımıza gelebilecek son seçenektir. Çünkü soru cümlesindeki ögelerin tümü yanıtta yinelenmektedir. Oysa önceden konu edilen ve bilinen bir bilginin tekrar edilmesi dilde tutumluluk (Sprachökonomie) ilkesine aykırı olmakla kalmamakta, aynı zamanda tekdüzeliği nedeniyle sıkıcı gelmektedir. Öyleyse en kestirme ve en doğru yanıt 3.'tür. Çünkü soru ile edinilmek istenen bilgi, yapma eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğidir; eylemin olumlu mu, olumsuz mu sonuçlandığıdır. Buna göre yanıtımızda, sorulanı eylem ile, [redacted] "Yaptım" ya da [redacted] "Yapmadım" ile karşılamamız yeterlidir.

Şimdi Almancadan bir örnek verelim.

5. Hast du die Blumen gegossen?

cümlesine şu olumlu yanıtlar verilebilir:

6. Ich habe die Blumen gegossen.
7. Das habe ich gemacht.
8. Habe ich gemacht.
9. Das habe ich.
10. Habe ich (1).

Türkçe örnekte de gördüğümüz gibi bildirişim durumunda 6. seçeneğin kullanılması gereksizdir, hatta edimsel(pragmatisch) açıdan yanlıştır ve anadili Almanca olan veya Almancayı iyi kavrayan hiç kimse bu seçeneği kullanmaz. Olsa olsa geriye kalan dört seçenekten birini kullanacaktır ve büyük olasılıkla son seçeneğe (10.) öncelik tanıyacaktır. Çünkü 10., sorulan bilgiyi çok öz ve eksiksiz bir biçimde vermektedir.

Bu bağlamda diğer bir konuya değinmek istiyorum. 8., 9. ve 10. bilinegelen dilbilgisi kurallarından bir sapma göstermektedir; yukarıdaki bağlamdan bağımsız (kontextfrei) kullanıldıklarında her üçü de yanlıştır. Ama bağlamdan bağımsız oldukları takdirde en yanlış diye niteleyebileceğimiz 10., yukarıdaki gibi bir bağlama bağlı (kontextabhaengig) olduğunda "en doğru" niteliğini kazanmaktadır. Bunun önemli nedenleri vardır. Bilinenin yinelenmemesi ve dilde tutumluluk ilkesine yukarıda değindik. Fakat dilbilimsel açıdan bundan da önemlisi; bazı metin türlerinin, bu bağlamda diyalog ve gündelik konuşma metinlerinin kendilerine özgü dilbilgisel yapılarının oluşudur. Bu tür metinlerbildirişimin en doğal örnekleri olup, Barkowski/Harnisch/Kumm'un da (1986) değindikleri gibi onlarda genellikle katı dilbilgisel kurallara uyma koşulu ve kesin dilbilgisel doğruluk aranmaz. Daha doğrusu, böyle metinlerin sadece kendileri için geçerli olan dilbilgisi kuralları vardır. Dilbilgisel alandaki eksikliği, bildirişimsel-edimsel durum (Kommunikationssituation) ve bütünlük kapatmaktadır. Bu yüzden dilbilgisel alan ile edimsel alan arasındaki, yukarıda sözünü ettiğimiz "yanlış-doğru" çelişkisi doğmaktadır. Ama çelişkinin kendisi, bu durumda doğrunun kaynağı olmuştur.

Yukarıdaki örneklerde dikkat çeken diğer bir nokta da, Almanca cümlede yalın durumdaki tümlecin, geleneksel dilbilgisi terimiyle ifade edecek olursak, öznenin kullanılma zorunluluğu. Perfekt cümlenin yükleminin bile bir parçasını (gemacht) ya da yalın durumda olmayan bir tümleci (die Blumen) silebiliyoruz, ama yalın durumdaki tümlece (Sustantiv[-wort] im Nominativ) dokunamıyoruz.

11. *Habe.
12. *Habe gemacht.

gibi yanıtlar kesin yanlışken, 7., 8., 9. ve 10. her bakımdan doğrudur. Bu durum bize Almanca ve Türkçe arasındaki önemli bir farkı da böylece göstermesi açısından ilginçtir. Almanca cümlede hem edimsel hem de sözdizimsel açıdan özne büyük bir işlev üstlenirken, özneden kolayca vazgeçebilen Türkçe cümlede (bkz. 3.) yüklemin kendisi önplana çıkmaktadır.

Örneğimizde bildirişimsel alan ile sözdizimsel alan arasında beklenmedik karşılıklı bir ilişki olduğunu görmekteyiz; 8., 9. ve 10. doğruyken, sözdizimi değiştirilmiş biçimleri

13. *Ich habe gemacht.
14. *Ich habe das.
15. *Habe ich das.
16. *Ich habe.

yanlıştır. Bu yanlışlığın nedeni, sözdizimidir. Öyleyse dilbilgisel (sözdizimsel) doğruluk burada başka bir görüntü içinde karşımıza çıkmakta, bildirişimsel birleşim değerine kendine özgü bir biçim sunmakta ve bildirişim alanında kendisinin de çok önemli olduğunu, onu tamamladığını hissettirmektedir.

Bildirişim durumu, eylemlerin tümleç (Ergaenzung, Aktant) sayısına da etki etmektedir. Zorunlu (obligatorisch) ya da seçimlik (fakultativ) bir tümlecin cümleden atıldığını, buna karşılık eylemin tümleci olmayan bağımsız bir ögenin (freie Angabe) kullanılmak zorunda olduğunu görüyoruz.

17. Der Polizist schlaegt den Terroristen.

cümlesini ele alalım. "Der Polizist" ve "der Terrorist", "schlagen" eyleminin zorunlu tümleçleridir. Şimdi bu bildirme cümlesini (Aussagesatz) soru cümlesine dönüştürelim:

18. Wo schlaegt der Polizist den Terroristen?

Sadece zorunlu olan iki tümleci kullanıp bu soruya

19. Der Polizist schlaegt den Terroristen.

diye yanıt verirsek yanıtımız yanlış olur ve kişiler arasında bildirişimsizlik doğar. Öyleyse bildirişim durumu aslında zorunlu/seçimlik olmayan, yani bağımsız olan ve yer bildiren tümleci (Wo?) zorunlu kılmaktadır; bu zorunluluğu yaratan eylemin kendisi değil, edimsel faktörlerdir; başka bir deyişle, bildirişim durumudur (Kommunikationssituation). Demek ki yanıtımızda "yer" bildirmek zorundayız, "auf der Strasse"/"vor dem Busbahnhof" gibi; aksi halde yanıt yanlış olur. Yukarıda da açıkladığımız gibi, bilinen diğer ögeleri (der Polizist, schlagen, der Terrorist) yanıtımızda yinelemeye gerek yoktur. Çünkü onlar bilindikleri için artık (redundant) bilgidir.

Sonuç olarak, yabancıdil eğitiminde ana amaç bildirişim yeteneğini kazan(dır)mak olduğuna göre, bu yeteneği kazandırmaya yönelik ders işlenmeli, araç gereçler de bu amaca koşut olarak belirlenmelidir. Kullanılan kitap, metin, film gibi araçlar, bildirişimin en canlı örnekleri olan doğal gündelik dile ağırlık vermelidir.

Kullanılan dil ile kuramsal dil arasında büyük farklılıklar vardır; ancak her iki alanı kavrayarak bu farklılıkları görmek mümkündür. Bildirişimsel birleşim değerinden örnekler vererek bunu gösterdik. Metin türüne, bildirişim durumuna, önceden değinilmişlik (Vorerwaehntheit) ve dilde tutumluluk ilkelerine koşut olarak bir sözcüğün birleşim değerinde değişiklik (genellikle eksilme) olmaktadır (2). Almancayı öğretirken, bu dil gerçeğini gözardı etmemeliyiz.
Bir dilin kurallarını bilmek, o dili bilmek anlamına gelmez. Kurallar, kişiyi amaca - bildirişim yeteneğini kazanmaya ulaştıran bir araçtır; uygulanabildikleri, bildirişime yardımcı olabildikleri oranda gerekli ve yararlıdırlar.

Notlar

(1) Karş. Helbig (1981/1982).

(2) Burada değindiğimiz konu doğrultusunda sözcüklerin birleşim değerinde eksilme olurken, deyimlerde bunun tersi bir durumla karşılaşıyoruz. Çünkü bir deyimin çekirdeğini oluşturan eylem genellikle mecazi anlamda kullanılmakta, böylece normal anlamındakinden daha farklı bir birleşim değeri kazanmaktadır. Böylece deyimlerin kendilerine özgü birleşim değeri olduğunu kabul ediyoruz (bkz. Balcı 1993).

Kaynakça

Balcı, Tahir. *Kontrastive Analyse türkisch-deutscher Phraseologismen im Bereich "Ohr" bzw. "Kulak" und ihre Anwendung in verschiedenen Unterrischtsfaechern an den Deutschabteilungen.* 20-22 mayıs 1993 tarihleri arasında Dokuzeylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesinde düzenlenen "Germanistik Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur).

Barkowski, H./Harnisch, U./Kumm, S. *Handbuch für den Deutschunterricht mit Arbeitsmigranten.* 2. Aufl. Verlag Manfred Werkmeister. Mainz 1986.

Helbig, Gerhard. *Valenz-Satzglieder-semantische Kasus-Satzmodelle.* VEB Verlag Enzyklopaedie. Leipzig 1982.

Helbig, Gerhard. *Valenz, semantische Kasus und Szenen.* In: Deutsch als Fremdsprache. (Hg. vom Herder-Institut der Karl-Marx-Universitaet) Leipzig 1987. S. 200-205.

Helbig, G./Schenkel, W. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben.* Max Niemeyer Verlag. Tübingen 1983.

Stepanova, M.D./Helbig, G. *Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache.* 2.Aufl. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig 1981.